

IN MEMORIAM RÉZLER GYULA

Az alábbi írások Rézler Gyulára, az életének kilencvenedik évében elhunyt kiemelkedő alkotóra, a magyar szociológia klasszikusára emlékeznek. Hosszú és rendkívül gazdag szakmai pályafutása során generációkat kapcsolt össze mindvégig eleven szellemű és a társadalmi problémák iránt fogékony érdeklődése. A XX. század első felében a magyar szociográfia és iparszociológia értő-bíráló alkotója volt, az ezredfordulón pedig fiatal magyar szociológusok szellemi és anyagi támogatója.

Az első három tanulmánnyal a Rézler-ösztöndíjasok tisztelegnek mentoruk emléke előtt. Az ezt követő ismertetés Rézler Gyula szakmai érdeklődésének fókuszpontját, az érdekegyeztetés szociológiáját villantja fel, mely területnek nemzetközi hírű művelője volt, s melynek hazai elterjesztésében kulcsszerepet vállalt. Ezt mutatja egyebek mellett az is, hogy akadémiai székfoglaló előadását is ebben a témakörben tartotta. A blokkot záró interjú és emlékezés Rézler Gyula szakmai és emberi portréjához kínál adalékokat.

MUNKANÉLKÜLIEK FEJÉR MEGYÉBEN

Egy empirikus munkaerőpiaci vizsgálat néhány tanulsága

Bevezetés

Az alábbi műhelytanulmányban egy empirikus munkaerőpiaci kutatás néhány eredményéről számolunk be, amelyet 2001 első két hónapjában végeztünk Fejér megyében.¹ A kutatás aktualitását az adta, hogy Magyarországnak ebben a dinamikusan fejlődő régiójában 2000-ben több külföldi tulajdonban lévő cég munkaerőhiánnyal küszködött, külföldi munkavállalók foglalkoztatását fontolgatta, ugyanakkor ez idő tájt 12 215 munkanélkülit tartottak nyilván, és a munkanélküliségi ráta 6,4 százalék volt a megyében. Valószínűsíthető volt, hogy a munkanélküliek területi, iskolai végzettségbeli, illetve szakmai összetétele játszott szerepet a fenti helyzet kialakulásában, de sem a kereslet és a kínálat térbeli egyenlőtlenségeiről, sem a Fejér megyei munkanélküliek belső szerkezetéről, sem aspirációiról nem rendelkezünk mélyebb ismeretekkel. A kutatás során ezért képet kívántunk alkotni a Fejér megyei munkaerőpiaci folyamatok fontosabb összetevőiről, a többségében külföldi tulajdonban lévő cégek külföldi munkaerő iránti igényének mértékéről, okairól és stratégiai szándékairól. Vizsgáltuk a munkaerő-kínálat és -kereslet lehetséges szerkezeti eltéréseinek hatásait, valamint a munkaerőpiac három alapvető szereplőjének – a munkavállalónak, a munkaadónak és a munkaügyi szervezetnek – magatartását, céljait és stratégiáit.

A Fejér Megyei Munkaügyi Központ vezetőivel és munkatársaival végzett interjúk alapján választottuk ki a megyében azokat a munkaügyi körzeteket, amelyekben további terepmunkát folytattunk. Ennek keretében interjúkat készítettünk a munkaügyi kirendeltségek vezetőivel, illetve a területen lévő nagyobb foglalkoztató cégek felsővezetőivel, humánerőforrás-menedzsereivel. A vizsgálandó körzeteket úgy választottuk ki, hogy legyen közöttük olyan, amelyben a megyén belül különösen jó, és legyen olyan is, amelyben különösen rossz a munkanélküliek elhelyezkedési esélye, illetve viszonylag alacsony és viszonylag magas a munkanélküliségi ráta (lásd az *1. táblázatot*). A választás a székesfehérvári és a móri körzet mellett a sárbogárdira és az enyingire esett. Az előbbieken volt a legalacsonyabb, az utóbbiakban pedig a legmagasabb a munkanélküliségi ráta (5–6% és 10–13%) 1999–2000 végén. A sárbogárdi körzetben nem működik nagyobb foglalkoztató multinacionális vállalat, a székesfehérvári munkaerőpiac pedig tömegközlekedéssel nagyon nehezen, hosszú – oda-vissza közel két órá – idő alatt érhető el. Ugyanez a helyzet az enyingi körzetben, míg Mórón egy nagy autópári beszállító multinacionális vállalat műkö-

¹ A *Munkaerő-piaci stratégiák Fejér megyében* című kutatást az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ (OMKMK) megbízásából végeztük. A kutatásban Bódis Lajos, Gaál Dezső, Szántó Zoltán és Tóth I. János vett részt. Ezúton mondunk köszönetet a *Szociológiai Szemle* anonim bírálójának értékes észrevételeiért.

dik, amelynek munkaerő-kereslete nagymértékben csökkentette a környék munkanélküliségét rátaját.

Ezzel párhuzamosan Fejér megye két körzetében, a kedvezőbb paraméterekkel rendelkező székesfehérvári térségben és a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő körzetek egyikében, a sárbogárdi körzetben kismintás empirikus felvételt folytattunk munkanélküliek körében. Ennek során munkahelyük elvesztéséről, álláskeresési magatartásukról, az elhelyezkedés nehézségeiről és kilátásairól kérdeztük őket strukturált interjúk keretében.

1. táblázat

A munkanélküliségi ráta Fejér megyében munkaerőpiaci körzetenként 1999. november–2000. november (százalék)

Körzet	1999. november	2000. november
Székesfehérvár	7,7	6,2
Dunaújváros	7,1	5,8
Mór	6,0	5,0
Bicske	5,6	4,4
Gárdony	6,2	5,6
Sárbogárd	12,2	10,2
Ercsi	9,4	8,8
Enying	13,5	10,4
Megye összesen	7,8	6,4

Forrás: Fejér megye munkaerőpiacának alakulása, 2000 november.

Székesfehérvár: Fejér Megyei Munkaügyi Központ, 2000 december.

Jelen tanulmányban elsősorban a Fejér megye négy munkaerőpiaci körzetében regisztrált munkanélküliek összetételéről, helyzetéről és kilátásairól lesz szó.² Először a megyében működő nagyobb foglalkoztatók kínálatáról, munkaerőgondjairól lesz szó, azután elemezzük a négy körzet között lévő szerkezeti eltéréseket,³ majd ismertetjük a munkanélküliek körében lefolytatott kismintás felvétel főbb tanulságait, végül a terepmunka során adódott fontosabb következtetéseket foglaljuk össze.

A keresleti oldal két meghatározó eleme: multinacionális cégek és munkaerő-kölcsönzők

A régióban lévő multinacionális cégek leginkább szalag mellett végzendő, betanított munkát (operátori állást) kínálnak, és erre keresnek jelentkezőket. Nem ritkán két, illetve három műszakos munkarendben dolgoznak, gyakori a túlóra, illetve a szombat-vasárnapra eső munka, mivel a cégek termelési szintjét erőteljesen meghatározza

² A kutatás további eredményeit Bódis Lajos *A multinacionális tömeggyártó üzemek és az állami munkaközvetítés* című tanulmánya ismerteti (lásd jelen számban).

³ A körzeti adatokat az OMKMK és a körzeti munkaügyi kirendeltségek bocsátották rendelkezésünkre (minden adat 2001. januári állapotot tükröz). A megyei adatok esetében pedig a Fejér Megyei Munkaügyi Központ *Fejér megye munkaerőpiacának alakulása, 2000. november* című sokszorosított jelentésére támaszkodunk. A bérekre és keresetekre vonatkozó adatok a 2000-es bértarifa-felvételből származnak.

a kereslet szezonalitása. Ez a szezonálitás adja a magyarázatát a munkaerő-kölcsönzés elterjedtségének is.

Munkaerő-kölcsönzési szolgáltatásokat azon cégek vesznek igénybe, amelyek szezonális jellegű hatásoknak vannak kitéve. Ezáltal rugalmasan tudják igazítani a mindenkori létszámot a termelés változó követelményeihez. A kölcsönző cégeken keresztül felvett munkaerő azonos munkahelyi feltételek közepette azonos bérért és többnyire azonos fizetésen kívüli juttatásért dolgozik. A legnagyobb különbség a munka biztonságában mutatkozik: a kereslet átmeneti, illetve szezonális csökkenése esetén a cégek először a kölcsönzött munkaerőt bocsátják el.

Új munkaerő felvétele csaknem minden felkeresett cégnél nehezebb volt, mint néhány évvel ezelőtt. Korábban még valóban lehetett válogatni a jelentkezők közül, a vizsgálat idejére azonban gyakorlatilag minden alkalmas és dolgozni akaró munkanélkülit felszítottak a régióban nagy számban működő multinacionális vállalatok. Ennek egyik következménye, hogy lassanként értelmüket veszítik a cégek által kialakított szűrőrendszerek (tesztek, elbeszélgetés stb.); egyre több engedményt kell tenni ahhoz, hogy a szükséges számú munkaerőt fel tudják venni.

Amelyik cég újabb munkásokat szeretne felvenni, annak egyre távolabb kellett mennie Fehérvártól. A munkaerő iránti kereslet már régóta olyan nagy, hogy nem csak a helybelieket, hanem *a gyárak 50-60 km-es körzetében élőket is foglalkoztatják*. A naponta többször forduló buszjáratok számos – esetenként más megyében elhelyezkedő – településről hoztak dolgozókat.

A cégeknek két lehetőség közül kellett választaniuk: vagy távolabbról, és drágábban szerzik meg a megfelelő munkaerőt, vagy megelégszenek a helyben, illetve a megyében jelenleg is állás nélkül lévő, „gyengébb minőségű” állomány újraválogatásával. Mindkét esetben szembe kell azonban nézniük a növekvő fluktuáció kockázatával. Ezt az első esetben a családtól való tartós elszakítottság, a másodikban pedig a gyengébb munkaképesség eredményezheti. Amennyiben külföldiek foglalkoztatása mellett döntenek – akiknek elszállásolási költségei megegyeznek a magyar távolsági ingázókéval –, alacsonyabb fluktuációra számíthatnak, mivel a nagyobb relatív bérkülönbségek és az alaposabb válogatás lehetősége miatt a felvett külföldi munkaerő egyrészt igyekszik nem elveszteni ezt a munkát, másrészt iskolázottsága, szakmai előélete okán jobban megfelel a munkaadó eredeti elvárásainak.

Az egyik felkeresett cég azt is szükségesnek látta, hogy *az ország keleti megyéiből* (több ezer főt), sőt *külföldről* (több száz főt) toborozzon, pedig elszállásolásuk nyilván jelentős többletköltségeket okoz. A többi céget erről a lehetőségről kérdezve azt tapasztaltuk, hogy az eset egyedi: ők jelenleg még ki tudják elégíteni munkaerő-igényüket ezen források igénybevétele nélkül. Szerintük egyébként sincs szabad kapacitás a munkásszállásokon; ezenkívül kétségbe vonták ennek a foglalkoztatási formának a gazdaságosságát is (a szállásköltségek miatt).

A cégek tapasztalatai szerint a kilépések legmagasabb számban a napi bejárást megoldani nem tudók és az újonnan belépők körében fordultak elő. Ennek *okai* között jelentős szerepet játszik a családtól való elszakítottság, illetve az, hogy a munka eltér az előzetes várakozásoktól. Az elsőként említett okból fellépő *fluktuációt* a magyar munkavállalók esetében nem nagyon lehet csökkenteni, hiszen az egész család idetelepítése aránytalan költségeket róna a cégre, az utóbbi okból kilépők számát azonban részletesebb tájékoztatással talán mérsékelni lehetne.

Azoknál a cégeknél, amelyeknek a foglalkoztatottak létszámának gyakori és rugalmas változtatásával kell alkalmazkodniuk a termékeik iránt megnyilvánuló kereslet-ingadozásokhoz, magasabb a fluktuáció. Ezek aktívabb és folyamatosabb kapcsolatban vannak a munkaerőpiaccal, s így jobban érzékelik a kínálati oldalon jelentkező problémákat. A náluk gyakrabban előforduló kilépések okai között fontos szerepet játszik az a tény, hogy kezd „elfogygni” a környéken fellelhető szabad munkaerő, s így egyre kevesebb mód nyílik a válogatásra.

A regisztrált munkanélküliek néhány jellemzője

A regisztrált munkanélküliek foglalkoztatási csoportok szerinti összetétele azt mutatja, hogy Székesfehérvár kivételével a másik három körzetben szinte kizárólag fizikai állományúakról van szó (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A regisztrált munkanélküliek állománycsoportonkénti aránya az egyes munkaügyi kirendeltségek körzetében 2000 decemberben (százalék)

	Székesfehérvár	Mór	Enying	Sárbogárd	Összesen
Szaktanácsadók	35,2	31,7	33,4	39,1	35,4
Szaktanácsadónők	23,4	17,4	23,8	26,9	23,6
Betanított munkások	30,1	36,1	37,2	27,5	31,1
Betanított munkásnők	34,4	46,7	48,0	40,8	38,2
Segédmunkások	11,6	16,6	21,5	22,6	15,3
Segédmunkásnők	7,9	9,4	13,9	16,1	10,2
Fizikai állomány	76,9	84,4	92,0	89,2	81,7
Fizikai állományú nők	65,7	73,5	85,7	83,8	72,0
Összesen	100	100	100	100	100
N	5054	679	1165	1457	8355
Nők	100	100	100	100	100
N	2450	287	504	696	3937

A betanított munkások aránya az összes, regisztrált munkanélküli között a legfejlettebb körzetnek számító sárbogárdiban a legalacsonyabb. E körzet munkaerőpiacának kisebb felvevőképessége (amit a viszonylag magasabb munkanélküliségi ráta is jelez) abban is megmutatkozik, hogy itt a legmagasabb (39%) a regisztráltakon belül a szaktanácsadók aránya. A sárbogárdi körzetben a munkanélküliek között a segédmunkások aránya is elég magas (23%), közel kétszerese a székesfehérvárinak (12%). Különösen a segédmunkásnők esetében nagyok az eltérések körzetenként: arányuk Fehérváron 8 százalék az összes, regisztrált munkanélküli nő között, míg a fejletlen körzetnek számító enyingi és sárbogárdi körzetben 14–16 százalék.

A munkanélküliek nemek szerinti összetételének vizsgálata is fontos különbségre világít rá. A legalacsonyabb munkanélküliségi rátával bíró móri körzetben legkisebb a nők aránya a munkanélküliek között: 42,3 százalék, míg ez az arány a sárbogárdiban 47,8 százalék. A területi különbségek mögött egyaránt sejthetünk a kínálattal és a kereslettel összefüggő, valamint a kistérségek úthálózataival, tömegközlekedési lehetőségeivel kapcsolatos tényezőket is. A gyéresebb tömegközlekedési kapcsolattal

rendelkező és a fejlettebb Fejér megyei településektől távolabb eső sárbogárdi és enyingi körzetben lakó, gyerekeket nevelő családok nőtagjainak munkába állási lehetőségei azért is rosszabbak, mert a családi munkamegosztás (a háztartás vezetése, a gyerekekkel való foglalkozás) és az elérhető munkahelyek viszonylag nagyobb távolsága miatt kevesebb munkahely közül választhatnak, mint a férfiak. Ritkábban tudnak két műszakot, illetve folyamatos műszakot vállalni.

3. táblázat

A regisztrált munkanélküliek megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoportok (év)	Székesfehérvár	Mór	Enying	Sárbogárd	Összesen
–20	4,5	6,9	4,6	4,5	4,7
21–25	14,0	15,2	13,3	12,7	13,7
26–35	26,0	26,5	24,5	31,0	26,7
36–45	24,0	26,1	25,8	26,3	24,9
46–55	25,0	22,8	25,0	20,1	24,0
56–	6,5	2,5	6,8	5,4	6,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	5054	679	1165	1457	8355

A regisztrált munkanélküliek között a 45 év felettiek aránya Székesfehérváron és Enyingen a legmagasabb (32%), és éppen a sárbogárdi körzetben a legalacsonyabb (25%). Az utóbbiban a fiatalok és középkorúak (26–45 közöttiek) aránya a legmagasabb (57%). Az adatok arra mutatnak tehát, hogy a nem pályakezdő és nagy valószínűséggel családost, gyereket nevelő, feltehetően a többi körzetnél nagyobb arányban szakképzett fiatalok aránya éppen az egyik legmagasabb munkanélküliségi rátával sújtott körzetben a legjelentősebb.

4. táblázat

A regisztrált munkanélküliek megoszlása időtartam és nemek szerint (százalék)

Időtartam (nap)	Székesfehérvár	Mór	Enying	Sárbogárd	Összesen
–90	9,6	10,6	7,4	13,8	10,1
– 90 (nők)	9,1	12,2	7,3	19,1	10,9
91–360	14,0	16,5	9,9	8,2	12,6
91–360 (nők)	16,9	17,4	14,1	10,5	15,4
361–720	8,6	11,8	8,2	6,9	8,5
361–720 (nők)	10,0	11,1	10,3	6,8	9,6
721–	67,8	61,0	74,5	71,1	68,8
721– (nők)	64,0	59,2	68,3	63,7	64,2
Összesen	100	100	100	100	100
N	5054	679	1165	1457	8355
Nők összesen	100	100	100	100	100
N	2450	287	504	696	3937

A regisztrált munkanélkülieknek a regisztrációban eltöltött idő szerinti megoszlása azt mutatja, hogy túlnyomó többségük egy évnél hosszabb ideje nem tud elhelyezkedni; és rendkívül magas – közel 70 százalékos – a több mint két éve elhelyezkedni nem tudók aránya. A munkanélküliek körében lefolytatott interjúk elemzése arra is rávilágított, hogy a tartós munkanélküliek elhelyezkedési esélyei sokkal kisebbek, mint azokéi, akik viszonylag rövidebb ideje munkanélküliek. A regiszterben lévő

tartós munkanélküliek jelentős része nem is jelent *tényleges* kínálatot a megyében adódó új munkaerőigényekre.

A 4. táblázatból azt is láthatjuk, hogy a több mint két éve munkanélküliek aránya az enyingi és a sárbogárdi körzetben – amelyeket leginkább sújt a munkanélküliség – a legmagasabb (83% és 78%), de a legkisebb munkanélküliségi rátájú móri körzetben is meghaladja a 70 százalékot. A munkanélküliek körében végzett interjúkra adott válaszok arra mutatnak, hogy az e csoportba tartozó munkanélküliek nagy részét már szinte lehetetlen visszajuttatni a munkaerőpiacra.

5. táblázat

A regisztrált munkanélküliek iskolai végzettsége nemenként

Iskolai végzettség	Székesfehérvár	Mór	Enying	Sárbogárd	Összesen
Legfeljebb 8 általános	37,5	54,8	43,7	50,9	42,7
Nők	36,9	58,3	46,3	57,6	44,0
Szakmunkásképző + szakiskola	33,3	33,7	32,1	32,6	33,2
Nők	25,9	26,0	18,8	22,8	24,8
Erettségi	25,3	10,7	22,2	15,4	21,3
Nők	33,3	15,1	31,7	18,5	28,2
Felsőfokú	3,9	0,8	2,1	1,1	2,9
Nők	4,0	0,6	3,1	1,0	3,0
Összesen	100	100	100	100	100
N	5054	1165	679	1457	8355
Nők összesen	100	100	100	100	100
N	2450	504	287	696	3937

A vizsgált négy körzetben viszonylag magas a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya (43%) – ez megyei szinten 41 százalék volt 2000 novemberében. Legmagasabb ez az arány a móri és a sárbogárdi körzetben, legalacsonyabb pedig az enyingi körzetben. A nők esetében némileg magasabb arányokat láthatunk, mint a férfiaknál.

A munkába lépés esélyeit növelő érettségivel nem rendelkezik a vizsgált körzetekben a munkanélküliek 76 százaléka. Magasabb ez az arány a fehérvári és a sárbogárdi körzetben (83%), alacsonyabb a mórban és az enyingiben (78% és 76%). A munkanélküli nők csoportján belül magasabb a legfeljebb nyolc osztályt végzettek aránya, mint a férfiak körében. De ugyanez a helyzet az érettségi esetében is, ami arra mutat, hogy az iskolai végzettség a nők esetében kisebb mértékben segít a munkanélküliségi helyzetből való kikerülésben, mint a férfiaknál.

A kutatás során nem álltak rendelkezésünkre a vizsgált négy körzetben regisztrált munkanélküliek egyedi adatai, így nem állt módunkban részletes többtényezős elemzést végezni. De az egyes tényezők függetlenségét feltételezve – ami nyilvánvalóan tényellentétes feltételezés – néhány egyszerű becslést végezhetünk. Ha összevetjük a tartós munkanélküliség és az iskolai végzettség megoszlásait egy hipotetikus kereszt táblában (csak a peremeloszlásokat ismerjük), akkor azt láthatjuk, hogy a regisztrált munkanélküliek 29 százaléka legalább két éve munkanélküli, és legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkezik. Meg kell hogy jegyezzük, hogy a két tényező (az iskolai végzettség és a munkanélküliség ideje) közötti függetlenség feltételezéséből és ténylegesen erős negatív kapcsolatából adódóan a *tényleges arányoknak ennél jóval magasabbnak kell lenniük*. Teljes negatív kapcsolatot feltételezve

ez az arány 43 százalék lehet, azaz a tényleges arányok 29–43 százalék között mozoghatnak. Továbbá egy környezeti hatás is feltételezhető: ez az arány magasabb azokban a körzetekben, ahol a munkanélküliségi ráta is magasabb. A sárbogárdi körzet esetében például legalább 36 százalék és legfeljebb 51 százalék az olyan munkanélküliek aránya, akik legalább két év óta nem találnak munkát, és legfeljebb nyolcosztályos végzettségük van.

A négy körzet munkanélküli-regiszterében szereplők adatai tehát arra mutatnak, hogy rendkívül magas a tartós munkanélküliek és az alacsony iskolai végzettség okán is rossz munkaerőpiaci pozícióval rendelkezők aránya. Továbbá az is érzékelhető, hogy a nők helyzete több ponton rosszabb, mint a férfiaké.

Társadalmi helyzet, történet és kilátások

A következőkben a strukturált interjúkból kirajzolódó, a munkanélküliek társadalmi helyzetére, munkaerőpiaci előtörténetére és elhelyezkedési kilátásaira vonatkozó tapasztalatokat ismertetjük. A kérdőív egyaránt tartalmazott a kérdezettek családi helyzetére, elbocsátásuk, kilépésük körülményeire és elhelyezkedési kilátásaikra vonatkozó nyitott kérdéseket, és olyan zárt kérdéseket is (pl. az iskolai végzettség, munkanélküliség ideje, jövedelmi aspirációk), amelyek egyszerű statisztikai elemzésre is módot adtak.⁴

A kismintás felmérésünk célja az volt, hogy képet kapjunk Fejér megye két munkaügyi körzetében (a sárbogárdi és székesfehérvári körzetben) lakó, a munkanélküli-regiszterben szereplő 25 és 50 év közötti, legfeljebb érettségizett, munkanélküliségélyben, jövedelemptóll támogatásban vagy rendszeres szociális segélyben részesülő munkanélküliek munkaerőpiaci előtörténetéről, elhelyezkedési lehetőségeiről, aspirációiról és a munkába állásukat nehezítő körülményekről. A felvétel során a megkérdezetteket véletlen mintavétellel választottuk ki a Fejér Megyei Munkaügyi Központ által rendelkezésünkre bocsátott címlistáról. A felvétel célja mindazonáltal nem az összes munkanélküli-re vonatkozó reprezentatív vizsgálat volt, hanem inkább az, hogy *illusztratív* példákkal szolgáljon a kiválasztott sokaságba tartozók munkaerőpiaci helyzetének és elhelyezkedési aspirációinak megértéséhez.

Társadalmi-demográfiai jellemzők

A felvétel során 66 – a munkanélküli-nyilvántartásban szereplő – személyt kérdeztünk meg.⁵ A válaszadók több mint 60 százaléka nő volt. Ez azt jelenti, hogy a férfiak kisebb arányban voltak hajlandók válaszolni vagy voltak elérhetők az adatfelvétel során, mint a nők. A két körzetben ugyanis a nemek aránya a nyilvántartásban szereplőkön belül hozzávetőlegesen 50–50 százalék. A megkérdezettek 42 százaléka volt 26 és 35 év közötti, 32 százaléka 36 és 45 év közötti, 26 százaléka pedig 45 és 50 év közötti. Túlnyomó többségük (68%-uk) házastárssal (illetve élettárssal) él, és mindössze 11 százalékuknak nincs gyermeke. A megkérdezettek 23 százalékának

⁴ Az adatfelvétel *system file*-ja elérhető és letölthető Tóth I. János honlapjáról a <http://www.ktk-ic.hu/~tothij> internetcímen.

⁵ Az adatgyűjtést a TÁRKI adatfelvételi osztályának munkatársai és kérdezői végezték.

egy, 42 százalékának kettő gyermeke van, és viszonylag magas a három vagy több gyermeket nevelők aránya (24%). A házastárssal, élettárssal élők kétharmadánál (66,7%) a házastárs vagy élettárs jelenleg dolgozik, de nem elhanyagolható azon háztartások aránya, amelyekben az utóbbiak is munkanélküliek (17,8%), a fennmaradó esetekben a házastárs vagy gyese, gyeden van, vagy nyugdíjas.

1989 óta a megkérdezettek házastársának (illetve élettársának) közel fele volt már egyszer munkanélküli. Ebből arra következtethetünk, hogy a megkérdezettek háztartása az elmúlt 11-12 évben nagy arányban (és nem kizárt, hogy többször) került olyan krízishelyzetbe, mikor is az egyik vagy éppen mindkét felnőtt háztartástag elvesztette munkáját, s a háztartás munkából és transzferekből származó rendszeres jövedelme jelentősen csökkent. Ez a helyzet nagyobb valószínűséggel érintette a többgyerekeseket, mint azokat a családokat, ahol csak egy gyerek volt (a három vagy több gyermeket nevelőknél a házastársak 67 százaléka volt legalább egyszer munkanélküli 1989 óta). Azaz a többgyermekes háztartásokat nagyobb valószínűséggel érinthette a munkahely elvesztése miatt bekövetkező anyagi krízis.

Szakmai és munkaerőpiaci előélet

A megkérdezett munkanélküliek legnagyobb része – közel fele – legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik, 26 százalékuk szakmunkásképzőt végzett, 12 százalékuk szakközépiskolában, 17 százalékuk pedig gimnáziumban érettségizett. Gyenge munkaerőpiaci pozíciójukat jól jellemzi, hogy több mint 42 százalékuknak nincs semmilyen szakképzettsége, szakmája. A házastársak, élettársak 27 százaléka szakmunkás, 27 százaléka betanított munkás és 7 százaléka segédmunkás, s elenyésző arányban (1,5–1,5%) vannak közöttük beosztott szellemiek, közvetlen termelésirányítók vagy közép- illetve felsővezetők.

A megkérdezettek közel 80 százaléka most először munkanélküli 1989 óta. 14 százalékuk a jelenlegi előtt egyszer, 5 százalékuk kétszer, és 3 százalékuk ennél is többször volt már ebben a helyzetben. A jelenlegi munkanélküliség időtartalma szerint 58 százalékuk kevesebb mint egy éve van munka nélkül, 15 százalékuk legalább egy, de kevesebb mint két éve, és 27 százalékuk kettő vagy több éve. Ezek az arányok jobbakként, mint a két körzetre jellemző, a munkanélküli-regiszterben szereplő teljes sokaságra számított arányok: az eltérés abból adódik, hogy az adatfelvétel során mi tudatosan kihagytuk a tartós munkanélküliség által legjobban érintett idősebb korcsoportot (az 50 év felettieket) és azokat, akik regisztráltatják magukat, de már semmilyen anyagi támogatásra nem jogosultak. Mindazonáltal a megkérdezettek között is magasnak tekinthető a legalább egy éve munkanélküliek 42 százalékos aránya.

A munkanélküliség tartóssága – amint az várható volt – szorosan összefügg a kérdezett iskolai végzettségével. Például a legfeljebb nyolc általánost végzettek esélye arra, hogy két vagy több éve munkanélküliek legyenek, 59 százalékkal magasabb, mint az összes megkérdezett esélye (az előbbieknél a legalább két éve munkanélküliek aránya 43%).

A másik szoros és szignifikáns kapcsolatot a nevelt gyermekek számával összefüggésben láthatjuk: a nem egyedül élők körében minél több az eltartott gyermek, annál nagyobb a tartós munkanélküliség esélye. A három- vagy többgyermekes

háztartások 53 százalékára jellemző az, hogy a megkérdezett legalább két év óta nem tud elhelyezkedni. Azaz 96 százalékkal nagyobb az esély erre, ha a családban három vagy több gyermeket nevelnek. Ezt az eredményt az interjúkban is megfigyelhető két tényezővel hozhatjuk összefüggésbe: egyrészt a sokgyermekeseket éppen a magasabb gyerekszám miatt kevésbé veszik fel a leginkább szalag mellett végzett betanított munkára, vagy a gyerekekkel kapcsolatos hiányzások miatt nagyobb valószínűséggel bocsátják el őket, másrészt pedig éppen a sokgyermekesek azok, akik kevésbé tudják (akarják) vállalni a két- vagy háromműszakos munkarendet, és ezért ilyen álláslehetőség esetében is inkább maradnak munkanélküliként otthon. Az alábbi interjúrészletek jól illusztrálják mindezt:

– *Ezt nem igazán értem, mielőtt gyesre ment, táppénzen volt, előtte pedig eladó volt egy ABC-ben?*

– *Hát igen, mikor a tulajdonos megtudta, hogy terhes vagyok, elküldött, és az orvos táppénzre vett, így míg a gyerek megszületett, táppénzen voltam.*

– *Tehát a tulajdonos nem alkalmazta tovább, miután megtudta, hogy terhes?*

– *Azonnal kirúgott, szerencsém volt, hogy veszélyeztetett terhesként az orvos táppénzre tudott venni.*

– *„Folyamatos túlóra volt, még hétvégén is, és nem is fizették meg. Két kiskorú gyermekem felügyeletét ebben az időben nem tudtam megoldani. Ezért el kellett jönnöm, hiszen a túlórákat nem tudtam vállalni. Azóta nem tudok elhelyezkedni.”*

– *„1998. december 31-én eljöttem a munkahelyemről, találtam is másikat, mikor kerestem. 1999. január 16-án kiderült már az új munkahelyemen, hogy terhes vagyok. Akkor szóltam a főnökömnek, hogy kismama vagyok, és nem tud mindenben számítani rám. Ezért ő felfüggesztette a próbaidőmet. Akkor én elmentem a munkaügyi központba és bejelentkeztem. Azután innen mentem gyesre, és ha lejárt a három év, szintén a munkaügyi központba fogok jelentkezni. Remélem, akkor majd találnak nekem állást.”*

– *„Allandó túlórázásra köteleztek, és ezt a gyerekek miatt nem tudtam vállalni. Nem tudtam a férjem munkája miatt összeegyeztetni a gyerekek ellátásával a túlórákat.”*

– *„Munkahely kérte a közös megegyezéssel való kilépést, nagy leépítések, elbocsátások voltak. A gyerekek miatt nehéz megfelelő munkát találni, egyműszakosat tudok csak vállalni. A férjem három műszakban dolgozik Székesfehérváron, hozzá kell alkalmazkodnom és a gyerekekhez. Ők még kicsik. Legjobb lenne itt helyben munkát találni, vagy valami itthon végezhető bedolgozást.*

– *Hogy volt ez a kilépés pontosan?*

– *Ha nem mentem volna el magamtól, akkor ők bocsátottak volna el, így inkább közös megegyezéssel jöttem el. Így jobban jártam.”*

– *„Gyes-gyeden voltam, azután a három gyerekkel főállású anya lettem. A legkisebb gyerek betöltötte a 8. életévét, így ez a lehetőség megszűnt. Azóta is keresek munkát, de nem találok.”*

– *„Én hagytam ott a céget, mert megelégteltem a főnökség dolgait. Szinte rabszolgák voltunk, akkor sokan eljöttek, amikor én.*

– *És még?*

– *Nagyon sokat kellett túlórázni, aki nem volt hajlandó bent maradni, az rossz fényt vetett rá, azt lenézték. Végén már két műszakban is dolgoztunk, sőt, szombat-vasárnap is mentünk. És ott dőlt ki, mikor a fizetéseket is lejjebb vitték, mert nem fizettek túlórárt. Erre kaptam fel a cukrot, és eljöttem. A gyermekem nekem többet ér, és ezért jöttem el, én elégteltem meg. Táppénzre sem volt szabad eljönni, mert hát ott van a sok munka. Ezt ők mondták.”*

A kérdezettek legtöbbje valamilyen szakmunkát vagy betanított munkát végzett legutolsó munkahelyén. Legutolsó nettó havi bérük átlagosan 30.000 Ft volt úgy, hogy az alsó ötödbe tartozók 19.000 forint alatt, a felső ötödbe tartozók pedig havi nettó 41.000 forint felett kerestek. A szakképzettséggel rendelkezők utolsó nettó keresete átlagosan 33.000 forint, a szakmával nem rendelkezőké pedig 26.000 Ft volt.

Jelenlegi helyzet és kilátások

A megkérdezettek fele a kérdezés idejében munkanélküli-járadékot kapott, 37 százalékuk jövedelem pótló támogatást, és 13 százalékuk rendszeres szociális segélyt. E juttatások összege átlagosan 18.200 forint, mediánja pedig 14.700 forint. A legkisebb összeg 4.500 forint, a legnagyobb pedig alig haladja meg a 39.000 forintot. A munkanélküli-járadék esetében 23.000 forintról, a jövedelem pótló támogatásnál 13.000 forintról, a rendszeres szociális segéllyel pedig 13.500 forintról beszélhetünk átlagosan.

A „*Kap-e valamilyen más forrásból (pl. jótékonyági szervezettől) anyagi támogatást?*” nyitott kérdésre gyakorlatilag mindenki nemmel válaszolt, csupán néhány megkérdezett említette az önkormányzattól kapott nevelési segélyt és gyerekvédelmi támogatást.

„*Átmeneti segélyként kaptam az önkormányzattól 3.000 forintot.*”

„*Rendszeres gyermekvédelmi támogatást kapok. 6.450 forintot havonta.*”

„*Nem kapok más forrásból. Az van még, amit a férjem keres. Meg kapunk a gyerekekre nevelési segélyt. Ennyi.*”

A kapott válaszok alapján ezeket a juttatásokat a megkérdezettek jelentős része egészíti ki kisebb-nagyobb rendszerességgel alkalmi munkából származó jövedelemmel (bár erre a kérdésre az interjúk során eléggé szűkszavúan válaszoltak a kérdezettek), illetve a falun élők túlnyomó többsége emellett tartósan önellátásra rendelkezett be, és a ház körül dolgozik leginkább.

„*Barátnőmnek segíték néha varrni, aki bedolgozó. Jótékonyági szervezetről nem is hallottam, hogy lehetne lehetőség. Nincs más forrásból pénzem.*”

„*Nyáron akad alkalmi munka vállalkozóknál, pl. kőműveseknél. Semmilyen anyagi támogatást semmilyen jótékonyági szervezettől nem kapok.*”

„*– Nem kapok senkitől támogatást.*

– *Szülők támogatják-e?*

– *Nem tudnak támogatni, ők is idősek már, sajnos még a gyerekekre sem vigyáznak. Csak ami kevés a kertben megterem, ez a plusz van nekünk.*”

„*Néha sikerül alkalmi munkát szerezni, támogatásként csak az önkormányzattól kapott szociális segélyt tudom említeni.*”

A „*Van-e lehetősége alkalmi munkát vállalni?*” kérdésre a megkérdezett munkanélküliek közel egynegyede (66 személyből 14) válaszolt igennel. Ebből arra következtethetünk, hogy az alkalmi munkavégzés legalább minden negyedik munkanélküli stratégiájának fontos eleme. Az alkalmi munkák között kerti munka, kőműves melletti segédmunka, kamionrakodás, festés-mázolás-meszelés szerepel legtöbbször. A kisebb kötöttséggel járó, zsebbe fizető, de nagyobb kiszolgáltatottságot és bizonytalanságot jelentő alkalmi munkát sok munkanélküli előnyben részesíti a három-

műszakos betanított munkával szemben. Bizonyos, hogy a megkérdezettek egy része nem is vallotta be, hogy szokott alkalmi munkát vállalni, s így a valóságban magasabb az alkalmi munkából helyzetükön javítók aránya. Néhány jellemző interjúrészlet:

„Van lehetőségem, építkezésen kőműves mellett, vagy akik építkeznek, azoknál segítek, meszelést és kerti munkát is vállalom.”

„Bátyám vállalkozó, és alkalmanként neki szoktam besegíteni. Ha ez a lehetőség nem lenne, nem tudom, mit csinálnék a 13.200 forintból.”

„Csak alkalmi munkából élek.”

„Tavasztól őszig találok alkalmi munkát, de télen nehéz a helyzet.”

„Ritkán tudok munkát találni, még alkalmi munkát is. Kukoricaszedést, kertászt...”

–Nagyon ritkán, de az is itt van Fehérváron.

– Milyen alkalmi munkát tud vállalni?

– Kertászás, kamionból kirakodás.”

De ezek az alkalmi munkalehetőségek jobbra csak a férfiak előtt nyitottak:

„Nincs semmilyen lehetőségem alkalmi munkát vállalni. Legfeljebb a férfiaknak van lehetősége erre.”

„Nem is akarok alkalmi munkát vállalni. Főzni is kell, családdal is kell lenni, nincs rá idő.”

A kérdezettek fele próbálkozott állásajánlatra jelentkezni, de ez a próbálkozása sikertelennek bizonyult. A kérdezettek mintegy negyedénél fordult elő, hogy legalább egyszer nem fogadta el a munkaügyi kirendeltség által ajánlott munkát. A kirendeltség által adott ajánlat elutasítása leginkább a fiatalabb korcsoportra (25–35 év közöttiek) jellemző. A *„Miért nem járt sikerrel, amikor jelentkezett egy állásajánlatra?”* nyitott kérdésre adott válaszokból négy fő okra lehet következtetni: a képzettség hiánya (és a sikertelen teszt), az életkor, a családi körülmények (gyerekek), valamint a leromlott egészségi állapot, betegség. Ezeket nagyjából ugyanolyan arányban említették a kérdezettek. A képzettség hiányára és az életkorokra utaló megnyilatkozások közül néhány:

„Azért nem vettem fel, mert nem volt semmiféle szakmám. Nem tudtam sikeresen megírni a tesztet.”

„Elsősorban korom miatt nem vettem fel, de az iskolai végzettség is szerepet játszott, vagyis az, hogy nincs komolyabb iskolai végzettségem, csak nyolc általános.”

„Eleinte három munkakört láttam el, aztán engem is elküldtek a következő létszámleépítésnél. Elmentem munkanélkültre, de amikor szükségük van rám, megbízással szerződéssel egy-két hónapra ismét alkalmaznak. Akkor szüneteltetem a munkanélküli-járadékot, aztán, amikor lejár a megbízással szerződés, visszamegyek munkanélkültre. Nem kapok máshol munkát a korom miatt. Így kénytelen vagyok ebbe a helyzetbe egyelőre belenyugodni.”

„Az volt a baj, hogy megszűnt a bölcsőde. Másik bölcsődét nem ajánlottak fel. 48 éves vagyok, a fiatalabbakat átvették más bölcsődébe, de minket, idősebbeket már nem. Mindenhová csak a fiatalok kellenek.”

Többen a leromlott egészségi állapotuk miatt nem tudnak elhelyezkedni a környéken.

„Megbetegedtem, epilepsziás lettem, és más munkakörbe helyeztek. Telepőr lettem. Három évig voltam ott, de ott is többször rosszul lettem, és nem merték vállalni a felelősséget, ezért elküldtek.”

„Nem tudtam ellátni a munkámat, mert volt két mélyvénás trombózisom, az ereim el vannak szűkülve, gyalogolni, cipekedni nem tudok, ezért az üzemorvos alkalmatlannak minősített a munkára. Megviselt az, hogy elvesztettem a munkámat, ezért idegileg is összeomlottam. Asztmás is lettem. Tulajdonképpen semmilyen munkát nem tudok elvégezni.”

„Nem bírta a vesém. 3-ra kellett reggel mennem. Sokat voltam beteg a vesémmel a téli hónapokban. A gyerekeim felügyeletét sem tudtam megoldani. Egyedül kellett hagyni 6-ig a gyerekeket. Már akkor egyedül éltem.”

„Édesapám nagyon megbetegedett (epilepszia, érszűkület), nem hagyható magára, orvosi tanácsra itthon kellett maradni vele valakinek. Közös megegyezéssel jöttem el, s így azonnal jár a munkanélküli-segély is, azóta is azon vagyok.”

A családoso sokszor a gyerekek miatt kerülnek hátrányba egy-egy munkahelyre való jelentkezéskor:

„Próbálkoztam már a két gyerek mellett egyszer, de nem vettek fel. Kinek kell egy olyan nő, akinek a két gyereke bármikor megbetegedhet, és emiatt esetleg táppénzre kell menni.”

„Azért, mert van egy pici gyermekem, és négy hónapos terhes vagyok. Egyenesen megmondták, hogy így semmiképpen sem alkalmaznak.”

„A gyerekek miatt elutasítottak. A szemembe mondták, hogy kicsik a gyerekek, és biztosan sokat fogok hiányozni. Hiába mondtam, hogy a nagyszülők tudnak segíteni, egyáltalán nem érdekelte őket.”

Másik korlátozó tényező, ha a keresett munkahely távol van a lakóhelytől. A munkáltató preferenciája ekkor az, hogy a helybelieket, illetve a közelebb lakókat részesíti előnyben (nem kell az utaztatás megszervezésével foglalkozni), vagy a vonat vagy távolsági busz hiánya miatt kénytelen a munkát kereső visszalépni:

„Már betöltötték közben. A másikonál pedig csak helybelit akartak alkalmazni.”

„–A TESCO-ba akartam menni, de már betelt az állás.

– Egyébként megfelelt volna a felajánlott állás?

– Nemigen, mivel négyórás lettem volna, és minden nap más időpontban kellett volna menni. A buszok az ilyen változó munkakezdéshez nemigen alkalmazkodnak, így sok időm elment volna a beutazásokkal.”

„Mire kiértem az állásajánlatra, már betöltötték. Egy másik cégnél nemzetközi jogosítvány kellett volna. Volt, ahol azt kifogásolták, hogy útiköltséget kellett volna téríteni Seregélyes és Székesfehérvár között. Pedig igazán nem egy hatalmas összeg.”

A „Hogyan próbál meg munkahelyet szerezni?” nyitott kérdésre a megkérdezett munkanélküliek több mint fele (66 személyből 36) válaszolta azt, hogy hirdetések (újsághirdetések, televízió-hirdetések) segítségével. A második leggyakoribb válasz: ismerősök, rokonok révén (66 személyből 27). Feltűnő, hogy a két válasz a megkérdezettek mintegy kétharmadánál együtt fordul elő, amiből arra következtethetünk, hogy az aktív munkahelyszerzési stratégiák között ez a két tényező játssza a legfontosabb szerepet, s többnyire egymást kiegészítve támaszkodnak rájuk az állás-

keresők. A munkaügyi központot/kirendeltséget a megkérdezettek alig több mint tíz százaléka (66 személyből 8) említette. Abból, hogy a regisztrált munkanélküliek közül csak minden tizedik utalt rá, arra következtethetünk, hogy az álláskeresési stratégiák kialakítása során viszonylag csekély szerep jut a munkaügyi szervezetnek. A megkérdezettek közül mindössze négyen számoltak be arról, hogy személyesen próbáltak cégeknél munkára jelentkezni, de ezek a próbálkozások is általában sikertelenek maradtak. A kérdésre adott válaszokból az is kiderül, hogy az érintettek közel harminc százaléka (66 személyből 18) nem folytatott aktív munkahelykeresést a kérdezés időpontjában. Közülük hatan tanulásra/továbbképzésre, hárman egészségkárosodásra hivatkoztak indoklásképpen, míg a többiek egyéb okokat (családi körülmények, megfelelő képzettség hiánya stb.) jelölték meg.

„Ismerősökön keresztül próbálok meg találni megfelelő munkát, és valószínű, hogy egy másik kínai boltba mehetek dolgozni, mert az egyik eladó szülni fog, és engem javasolt maga helyett.”

„Regisztrálva vagyok a munkanélküli központban, újságokat is figyelem, ismerősöket kérdezek, informálódok.”

„Hirdetések útján. Munkaközvetítőben is nézem állandóan a munkákat. De mindenhová csak varrónő meg szakácsnő kell, úgy tapasztalom. Ismerősök útján lehet csak bekerülni valahová, de hát a korom is akadály. Mindig kérdeztem az ismerősöket, hátha egyszer lesz hely valahol bölcsődében.”

„Ismerősöktől érdeklődöm, munkaügyi központban érdeklődöm. Olvasom az újságot, figyelem az álláshirdetéseket.”

„A hirdetésekben próbálok meg számomra megfelelőt találni, de az ismerősök, rokonok is mindig szólnak, ha hallanak valamilyen lehetőségről.”

A „Kap-e valamilyen nem pénzbeli támogatást a munkaügyi központtól az elhelyezkedés érdekében?” kérdésre a megkérdezett munkanélküliek több mint hatvan százaléka (66 személyből 37) válaszolta azt, hogy semmilyen segítséget nem kap a munkaügyi szervezettől az elhelyezkedés érdekében. Átképzési támogatást alig húsz százaléka (66 személyből 12), míg munkahelyre való kiközvetítést mintegy harminc százaléka (66 személyből 17) említett. A munkahelyre való kiközvetítések szinte minden esetben sikertelennek bizonyultak, főleg egészségügyi és életkori okok vagy családi problémák miatt. A megkérdezettek viszonylag alacsony mértékben vesznek igénybe átképzési támogatást, jó néhányan közülük úgy ítélik meg, hogy nem képesek tanulni, újabb szakismereteket megszerezni.

Megkérdeztük a munkanélkülieket arról, hogy mekkora lenne az a nettó bér, amennyiért hajlandóak lennének munkába állni. A legalacsonyabb összegként 30.000 forintot, legmagasabbként pedig 200.000 forintot jelölték meg 58.000 forint átlag és 50.000 forint medián mellett. Természetesen a válaszokat nem egy reális lehetőségre vonatkozó vélekedésként, inkább a jövedelmi aspirációk mércéjeként értelmezhetjük. Eszerint a kérdezettek túlnyomó többségének jövedelmi aspirációi nem túlzóak, ha figyelembe vesszük a segéd-, a betanított és szakmunkások teljes keresetének a megyében és a közép-dunántúli régióban megfigyelhető nagyságát. Az utóbbiban a bruttó teljes kereset sorrendben 64.248 Ft, 71.198 Ft és 96.821 Ft volt 2000-ben a bértarifa-felvétel adatai szerint.

A megfelelő munkáért a megkérdezettek átlagosan napi 84 percet is utaznának (oda-vissza). A legtöbben napi egyórás, illetve kétórás utazást vállalnának (34% és

36%), ami – figyelembe véve azt, hogy például Sárbogárdról napi 1–1,5 órát kell tömegközlekedéssel Székesfehérvárra utazni, illetve Székesfehérvárról ennyi idő alatt körülbelül ötven kilométeres körzet érhető el – arra mutat, hogy a megkérdezettek számára jelenleg maximum negyven-ötven kilométeres körzetben adódó munkalehetőség jöhet számításba. Megerősíthetjük Köllő János megfigyelését: a kérdezettek által vállalt viszonylag hosszú utazási időket figyelembe véve a munkába állás lehetőségét az korlátozza erősen, hogy az adott úthálózat és tömegközlekedési viszonyok mellett a munkanélküliek lakhelyeiről nem érhető el több nagyobb település.⁶

Az elérhetőség mellett a család, illetve a munkanélküli oldaláról jelentkező korlátozó tényezőkről is érdemes pár szót szólni. Több kisgyermek esetében nehezebben megoldható a két, illetve három műszak vállalása: a munkába járás hosszú ideje, a gyerekek óvodába, illetve iskolába kísérése, a bevásárlás és a háztartási munka elvégzése szinte lehetetlen „logisztikai” feladat elé állítja a családokat. Ezekre a tényezőkre utalt válaszában a kérdezettek jelentős része, amikor a családi körülményekből fakadó korlátaikról kérdeztük. A fentiekben nem elsősorban a gyermekek száma játszik szerepet, inkább az, hogy a családban van-e óvodás- vagy iskoláskorú kisgyermek. A család oldaláról adódó korlátozó tényezők ugyanis számottevően erősebben érintik a fiatalabb generációt (25–35 évesek) és a házasokat, illetve élet-társsal élőket: 79 százalékuk említett valamilyen családi korlátozó tényezőt. Közöttük nagyobb arányúak ugyanis a kisgyermekesek.

A munkába lépés esélye a munkanélküli egészségi állapotával is szorosan összefügg. A kérdezettek 17 százaléka említette, hogy van olyan betegsége, amely valamilyen mértékben korlátozza a munkavállalásban. Ez a tényező kevésbé a fiatalabbakat, inkább az idősebb aktívakat (a 45 év felettieket) érinti.

A „*Van-e olyan családi vagy egyéb körülménye, amely behatárolja, hogy miféle munkát tud vállalni? Mi ez?*” nyitott kérdésre adott válaszokat értékelve megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett munkanélküliek fele (66 személyből 33) számolt be ilyenfajta körülményről. A kérdezettek több mint egyharmada (66 személyből 23) jelölte meg a munkavállalását behatároló tényezőként a kiskorú gyermekei felügyeletét, ellátását. Ezt a családi körülményt tekinthetjük a leginkább korlátnak a regisztrált munkanélküliek egy jelentős részénél. Ennek alapján könnyen belátható, hogy amíg a munkaerőpiac nem kínál rugalmas, részmunkaidős, egyműszakos álláslehetőségeket, a fiatal, többgyermekes nők bevonása a munkaerőpiacra reménytelen vállalkozásnak tűnik. Az ő munkaerőpiaci stratégiájukban a gyermekek ellátása, felnevelése – érthető módon – több évig tartó korlátot jelent.

⁶ Lásd Köllő János (1997) A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: Számítások és számpéldák. *Esély* (5): 45–62.

A második leggyakoribb korlát az egészségi állapot: egyrészt a kérdezett egészségi állapota, másrészt a családban ápolásra szoruló családtag ellátása. Ilyen körülményről a kérdezettek mintegy tíz százaléka (66 személyből 7) számolt be. Néhány tipikus válasz:

„A gyerekek felügyeletét nem tudom megoldani, és ők még kicsik ahhoz, hogy egyedül legyenek, hiszen ezt is kipróbáltam. Mindannyian – ők is, én is – meg-sínylettük.”

„A gyerekeim kicsik (óvodás, általános iskolás). A férjem 50 százalékos rokkant, de ha lenne jó munkám, megoldható lenne. A férjem epilepsziás, és mivel mindenhová orvosi igazolás kell, senki nem alkalmazza emiatt, hőtott az 5 százalékos rokkantság mellett még tudna dolgozni.”

„Gyerekek kiskora miatt műszakot nem tudok vállalni, és órákat a munkaidőn túl utazgatni. A magas vérnyomás és lábfájás miatt sem egyszerű munkát vállalnom.”

„Az édesapám betegsége miatt elég nehéz lenne munkát vállalnom, de mégis megpróbálnám.”

„Gyerekem. Egyedül nevelem, sokat kell vele tanulni, nincs, ki melléljön, csak én. Vigye valamire, akkor egy anya kell. Korán reggel hová tegyem a gyereket? Munkalehetőség az lenne, ha 8-tól lehetne dolgozni a gyerekes anyáknak, nem reggel 6-tól három műszakban.”

A „Hogyan boldogul egy munkanélküli ezen a környéken?” nyitott kérdésre adott válaszok szinte kivétel nélkül a nehézségeket, a kilátástalanságot hangsúlyozzák, mint azt az alábbi interjúrészletek mutatják:

„Nagyon nehezen, főleg ha kisgyerekei vannak. A munkaadók szinte hallani sem akarnak azokról a nőkről, akiknek kicsi gyerekei vannak. Ha mégis, akkor három-műszakos munkarend, alacsony fizetés, és nem érdekli, hogy mi lesz, így a családokkal.”

„Nagyon nehezen. Nincs munkalehetőség. Most itt Sárbogárdon nagyon sok ember lett munkanélküli, sokan keresnek munkát, de munkahely nincs vagy csak nagyon kevés. Az én korosztályom pedig nem kell sehova. Miért gondolom így? Minden álláshirdetésben kiemelik, hogy fiatal munkaerőt keresnek.”

„Ezen a környéken nehezen. Panelban élünk, mind a három gyermek iskolába jár, sajnos sok a kiadás rájuk. Aztán itt van a rezszi, azt is fizetni kell. Gyógyszerek, tisztítószerek, sok a kiadás. Ezért nagyon nehéz a megélhetés. Régebben még segítettem a férjemnek a vállalkozásban mindenféle papírmunkát. De most már azt is egy alkalmazott csinálja, nekem már nincs dolgom vele. Eszembe jutott, hogy le kellene érettségizni, mert rájöttem, hogy a nyolcosztályos végzettségemmel nem találok munkát, csak háromműszakos betanított munkát, de a gyerekek mellett ilyet nem lehet csinálni. Szóval nagyon nehéz ez az egész helyzet.”

„Nagyon szegényen boldogul a munkanélküli. Segélyekből élünk, albérletben. Megélhetés egyenlő a nullával. 11.000 Ft-ból nem lehet léteminimumot teljesíteni. Mindenért segélyt kell kérni. De azért jelentkeztek három hónapoként a munkaugyonél, havonta a családsegítőben, de senki nem tud segíteni, az útiköltségemet nem térítik meg, ha bemegyek oda, de azért éljél meg 11.000 Ft-ból. Gyereket fenntartani majdnem lehetetlen. Egy gyerek van, vele élek. Közhasznú munkát akartak felajánlani, de az orvos elutasította az egészségi állapotom miatt. Derkam nagyon beteg. Háromműszakos munkát is ajánlottak, de három műszakban egy gyerekes anya nem tud dolgozni. Ez röhejes! AZ IBM-ben is 3-4 gyerekes anyákat akartak dolgoztatni! A gyereket hová tegyem addig? Erről ennyit!”

A boldogulás legfőbb akadályai között a többműszakos munkarendű, valamint távolabbi bejárást követelő álláslehetőségek családdal (gyerekneveléssel, gyerekfelügyelettel, családi betegápolással) való összeegyeztethetetlensége, a hiányzó szakképzettség, valamint az életkor szerepel leggyakrabban. Szinte minden megkérdezett azzal kezdi a válaszát, hogy nagyon nehezen tud megélni, és állandó anyagi nehézségekkel küzd. Ugyanakkor a válaszokban esetenként az átképzésben való részvétel és az alkalmi munka jelenik meg a helyzetjavító stratégia elemeként.

Néhány tanulság

Bár a munkanélküliek száma Fejér megyében a regiszter szerint 2000 végén több mint 12 000 fő volt, a munkanélküliek összetétele arra világít rá, hogy a megyében az effektív munkaerő-tartalék nagysága – ide azokat a munkanélkülieket számítva, akik ténylegesen helyettesítői lehetnének a jelenleg munkában lévőknek, és így jelenlétük tud hatni azok bérére – ennek töredékére tehető. Figyelembe kell ehhez venni azt is, hogy a vizsgált időszakban a fehérvári multinacionális cégeknél folyamatos volt a munkaerő-felvétel. Ha úgy határoznánk meg az effektív munkaerő-tartalék nagyságát, hogy a munkanélküliek számából levonjuk a legfeljebb nyolc osztályt végzettek vagy a több mint két éve elhelyezkedni nem tudók számát, akkor 2000 végén a 12 215 regisztrált munkanélküliből Fejér megyében senki sem tartozhatott volna az előbbi kategóriába. Ha puhább feltételezéssel élünk, és a két tényező szoros kapcsolata mellett a legfeljebb nyolc osztályt végzettek és a legalább két éve elhelyezkedni nem tudók számát vonjuk le, akkor a regisztráltak 57 százaléka, alig több mint 6800 fő sorolható ide. Nyilvánvaló, hogy a magasabb iskolai végzettségűek elhelyezkedési esélyei jobbak, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeké, de az előbbieket között a két évnél rövidebb idő óta elhelyezkedni nem tudókon belül is vannak olyanok, akik különböző okok miatt nem tudnak vagy nem akarnak visszamenni dolgozni. Ezért az adott keresleti és egyéb feltételek mellett jóval magasabb, mint 47 százalék lehetett azon regisztrált munkanélküliek aránya, akiknél az elhelyezkedés valószínűsége nulla vagy egészen minimális.⁷

A terepmunka tapasztalatai megerősítették azt a körzet szintű munkanélküliségi adatokban is megmutatkozó ténytet, hogy bár Fejér megye Magyarországon az egyik legfejlettebb és a gazdasági átmenet során leggyorsabban fejlődő megyének számít, jelentős különbségek vannak a megyén belül a munkanélküliek összetételében és elhelyezkedési esélyeiben. Az egyes munkaerőpiaci körzetekben más-más súllyal ugyan, de a tényezők hosszú sora eredményezi azt, hogy a munkanélküli-regiszterben levőknek – a megye és tágabb környezete munkaerő-keresletét figyelembe véve – csak töredéke számíthat arra, hogy hamarosan munkába tud állni. Szerepet

⁷ A fentiekhez hasonló megfontolásból tartotta fontosnak a Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági és kutatási főosztály szakértői csoportja az effektív munkaerő-tartalékok nagyságának becslését. Munkanélküliek körében a BKÁI-val együttműködésben végzett empirikus kutatásaik eredményei szerint a legfeljebb nyolc osztályt végzettek elhelyezkedési esélye mintegy tizenhatoda a felsőfokú végzettségűeké. Becsléseik szerint 1992-2000 között Magyarországon az effektív munkanélküliségi ráta az eredeti munkanélküliségi ráta 50 százaléka körül mozgott. (Lásd *Jelentés az infláció alakulásáról*. 2001. március. Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 49-50. old.)

játszik ebben a regiszterben lévő munkanélküliek jelentős részének alacsony iskolai végzettsége, egészségügyi problémái, családi kötöttségei, életkora, a megye egyes területein a tömegközlekedési kapcsolatok hiánya, illetve egyáltalán a közlekedési hálózat fejletlensége és a lakóhelynek a potenciális munkahelytől való viszonylag nagyobb távolsága.

A központtól – Székesfehérvártól – viszonylag távolabb lévő és gyér helyi munkaerő-kínálattal rendelkező sárbogárdi és enyingi körzetben a közlekedési nehézségek, illetve a közlekedés viszonylag magas költsége teszi leginkább szűkössé az ott lakók számára a szóba jöhető munkahelyek számát. A központban vagy a móri körzetben élő munkanélküliek körében pedig az életkori és egészségügyi tényezők játszhatnak erősebb szerepet. Harmadik hatás az, hogy a megye központi területein működő, viszonylag nagyobb munkaerő-keresletet támaztató multinacionális cégek ideális munkavállalója olyan flexibilis, fiatal munkaerő, aki képes túlórázni, dolgozni szombat-vasárnap, miközben keveset hiányzik, megbízható és jól tűri a monoton munkát.⁸ A kisgyermekeket nevelők azonban eleve nem minden fenti feltételnek tudnak megfelelni, aminek eredménye az, hogy tartósan kiszorulnak a munkaerőpiacról.

A regisztráltak jó része ezt a helyzetet tartós állapotként fogja fel. Önellátásra, a ház körüli munkák elvégzésre és többnyire a rejtett gazdaságban végzett alkalmi munkák elvállalására rendezkednek be. Havi nettó jövedelmük – amelyet a rendszeresen vagy esetenként kapott segélyekkel egészítenek ki – nagyon alacsony, jó részük rendszeres pénzügyi válság közepette, egyik hónapról a másikra él. Beletörődnek helyzetükbe, aminek eredményeként munkakeresési hajlandóságuk is lanyhul, elvesztik érdeklődésüket a munkahelyi kirendeltségek által szervezett képzési programok iránt.⁹ Hozzá kell tennünk, hogy a munkaerő-kínálat ilyen térbeli és belső szerkezeti adottságai mellett nehéz is vonzó és rövid távon az elhelyezkedési esélyeket növelő programokat szervezni.

Mindezen tényezők eredményezhették azt, hogy a 6,4 százalékos munkanélküliségi ráta és a regiszterben lévők viszonylag magas száma mellett a megyei átlaghoz képest kissé magasabb béreket ajánló fehérvári multinacionális cégek egyike-másika munkaerőhiánnyal nézett szembe 2000 végén.

A Fejér megyei munkanélküliek elhelyezkedési esélyeit, illetve szociális helyzetét befolyásoló egyes tényezők hatásában – értve itt a munkanélküliek egészségügyi helyzetét, a munkaerő-kínálat szerkezetét, az út- és vasúthálózat fejlettségét, a tömegközlekedési kapcsolatok sűrűségét vagy az útiköltségek bérhez képest viszonylag magas arányát – nem várható változás a közeljövőben.

⁸ Ahogy néhány éve egy Fejér megyei multinacionális cég vezetője nyilatkozta:

„–What is the XY strategy towards to labor force?

– This strategy is not too complex or difficult to understand. What we need in our factory is people who, for example, can do precise work... who are flexible, not only in one line, but in more lines, not only on day A, but also on day B or in the weekend or evening. (...) So, the requirements of XY is a flexible workforce. And the flexibility is mostly connected with a youngest people which have no fix family obligations. (...) My experiences from the past is we have find most accurate workers in the female area than in the male area.”

Lásd Schiffer Pál *Törésvonalak* című filmjét.

⁹ Ezekre eleve nagyon kevesen jelentkeznek, és csak a jelentkezők töredéke fejezi be őket a kirendeltségek tapasztalatai alapján.